

КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИРОБНИКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ СКЛАДСЬКИХ СВІДОЦТВ

Досліджено проблеми кредитування аграрного сектора з використанням складських свідоцтв на зерно. Розглянуто зарубіжний досвід щодо функціонування механізму кредитування виробників сільськогосподарської продукції з використанням складських свідоцтв. Визначено варіанти застосування складських документів на зерно у банківських кредитних схемах. Оцінено переваги функціонування системи складських свідоцтв для різних учасників аграрного ринку в Україні. Виокремлено основні складові механізму кредитування вітчизняних аграрних товаровиробників з використанням складських документів на зерно. Визначено місце Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно у цілісній системі складських свідоцтв. Проаналізовано переваги та ризики запровадження Гарантійного фонду

виконання зобов'язань за складськими документами на зерно. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення механізму кредитування сільськогосподарських виробників з використанням складських свідоцтв.

Ключові слова: система складських документів, просте складське свідоцтво, подвійне складське свідоцтво, кредитування з використанням складських свідоцтв, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно.

Постановка проблеми

Вітчизняні аграрні підприємства працюють у складних і нестабільних ринкових умовах з високим рівнем невизначеності, що особливо проявляється під час кризових явищ в економіці. Враховуючи ризиковий характер сільськогосподарського виробництва, низький рівень його прибутковості та нестачу ліквідного забезпечення у багатьох сільськогосподарських підприємств, можливості для залучення інвестиційних ресурсів у аграрну галузь на засадах кредиту є суттєво обмеженими. Відтак, сільськогосподарські товаровиробники повинні мати альтернативні варіанти кредитування, що заслуговує окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Проблеми використання альтернативних методів кредитування вітчизняного аграрного виробництва привертають увагу багатьох вітчизняних вчених. Вагомий внесок у їх розробку зробили науковці та практики: В. С. Андрієвський, М. Д. Безуглий, М. Я. Дем'яненко, Г. М. Калетник, В. Г. Клименко, О. О. Кузьменков, С. О. Курдицький, С. Л. Рабенко, Н. В. Сеперович, С. М. Терещук та ін. Проте, окремі питання теорії і практики альтернативного кредитування аграрної сфери ще недостатньо вивчені та вимагають поглибленого дослідження. До них, насамперед, належить обґрунтування механізму кредитування вітчизняних аграрних товаровиробників під заставу зерна, що зберігається на сертифікованому елеваторі, з використанням складських свідоцтв.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою дослідження є теоретико-методичне обґрунтування напрямів удосконалення кредитування сільськогосподарських виробників з використанням складських свідоцтв. Об'єктом дослідження є процес кредитування вітчизняних аграрних товаровиробників під заставу зерна з використанням складських свідоцтв. Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних та практичних аспектів застосування складських документів на зерно у банківських кредитних схемах.

Теоретичною та методичною основою дослідження є системний підхід до вивчення економічних процесів, а також наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених. У процесі написання статті використано такі наукові методи: монографічний – для вивчення зарубіжного досвіду щодо функціонування

механізму кредитування виробників сільськогосподарської продукції з використанням складських свідоцтв; статистико-економічний – для оцінки сучасного стану та тенденцій розвитку кредитування під заставу складських свідоцтв на зерно; абстрактно-логічний – для теоретичних узагальнень і формування висновків.

Результати досліджень

Впродовж останніх років українське зерновиробництво значно потерпає як від нестачі інвестиційного капіталу, так і від дуже низького рівня довіри у взаємовідносинах із банківським сектором. До того ж, комерційні банки неактивно використовують схеми кредитування сільськогосподарських виробників з прийняттям зерна в заставу – використання таких кредитних інструментів залишається на низькому рівні, а розмір кредиту загалом не перевищує 50 % вартості застави [6, с. 68].

Досвід зарубіжних держав засвідчує, що стандартні схеми кредитування сільськогосподарських товаровиробників комерційними банками можуть співіснувати з формами кредитування, які наразі в Україні вважаються альтернативними. Одним із таких варіантів може бути кредитування виробників сільськогосподарської продукції з використанням складських свідоцтв. У Сполучених Штатах Америки система складських документів на зерно діє понад 80 років. Використовується вона також в Аргентині, Індонезії й інших країнах. Подібні системи запроваджені у Польщі, Болгарії, Туреччині, Казахстані, Росії, Словенії, Угорщині, Хорватії, Кенії, що свідчить про велику зацікавленість країн в упровадженні системи складських документів на зерно та її економічної доцільності. Складські розписки були в обігу і в Україні за часів НЕПу [4, с. 77–78].

Система складських документів на зерно працює в Україні з 2004 року. Метою запровадження складських свідоцтв на зерно є збільшення надійності та якості зберігання зерна, покращення доступу виробників зерна до короткострокових кредитів.

Правовою підставою для запровадження системи складських документів на зерно стало прийняття Закону України від 04.07.2002 року, № 37-IV «Про зерно та ринок зерна в Україні» та Закону України від 23.12.2003 року, № 2286-IV «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва».

Відповідно до Статті 961 Цивільного Кодексу України та Статті 37 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», зерновий склад (елеватор), який прийняв на себе обов'язки щодо зберігання товару, визначеної кількості та якості від поклададача видає один з таких документів: складську квитанцію, просте складське свідоцтво, подвійне складське свідоцтво. При цьому, існує декілька способів використання складських документів на зерно, а саме:

- як товаророзпорядчих документів для передачі права власності на зерно без його фізичного переміщення при комерційних операціях;

- як застави при одержанні банківського кредиту;
- як один із способів поставки товару за ф'ючерсними контрактами.

Застосування складських документів на зерно у банківських кредитних схемах можна вважати одним із найголовніших варіантів використання всієї системи складських документів у зерновій галузі. Складські документи здатні допомогти власникам зерна (особливо виробникам) накопичити значні грошові кошти та упорядкувати їх рух ще до того, як зерно буде продано на ринку. Для цього потрібно здати зерно на зберігання на один із сертифікованих зернових складів та отримати офіційний складський документ на зерно.

Відповідно до положень Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», починаючи з 1 січня 2005 року, тільки сертифіковані зернові склади мають право надання послуг із зберігання зерна та продуктів його переробки. Якщо зерно не було передано на зберігання на сертифікований склад, його власник не може взяти участь у роботі системи складських документів на зерно та одержати банківський кредит під заставу складських документів на зерно. За експертними оцінками, сьогодні 95 % українських елеваторів ліцензовані для видачі складських свідоцтв [2, с. 46].

Система взаємовідносин при застосуванні складських свідоцтв передбачає, що зерно, яке знаходиться на зберіганні на сертифікованому зерновому складі, повинне бути захищене від ризиків. Відтак, згідно з Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні», зерно, прийняте на зберігання за простим чи подвійним складським свідоцтвом, має бути застрахованим.

Власник зерна, як тільки сертифікований зерновий склад видає просте або подвійне складське свідоцтво, одержує підтвердження точної кількості і якості зерна, що зберігається на складі. Потім таке складське свідоцтво можна використати як заставу для оформлення та одержання короткострокового кредиту чи кредитної лінії в комерційному банку. Зерно, кількість та якість якого вказана у складському свідоцтві, є надійним й ефективним забезпеченням позики, виданої комерційним банком.

Іншим, дуже важливим елементом використання складського свідоцтва як застави при одержанні банківського кредиту, є те, що таким чином зерновиробник має можливість чекати до настання сприятливої цінової ситуації на ринку зерна та отримати більшу ціну за своє зерно. Також це можна зробити, користуючись короткостроковими позиками банківської кредитної лінії.

У цілому, зберігання зерна на сертифікованому складі з одержанням кредиту під заставу зерна та реалізація зерна у пізніші терміни дозволяє виробнику зерна:

- 1) на вигідних умовах отримати банківський кредит;
- 2) погасити кредит і сплатити нараховані за ним відсотки;
- 3) отримати значно більшу ціну за своє зерно.

Відтак, виробник зерна зможе одержати обігові кошти для проведення осінніх та весняних польових робіт й отримати значно більші прибутки від реалізації зерна.

Поряд з цим, ще одним із варіантів використання складських свідоцтв у кредитних відносинах є здійснення Національним банком України рефінансування комерційних банків під забезпечення подвійних складських свідоцтв. Кредит рефінансування під забезпечення подвійних складських свідоцтв може надаватися комерційному банку тільки за умови, якщо він надав кредит позичальнику під забезпечення подвійного складського свідоцтва, виданого зерновим складом як підтвердження прийняття зерна на зберігання та не більше ніж на строк зберігання зерна [4, с 84].

Як показує вітчизняний досвід, завдяки появі ще тільки перших елементів системи складських свідоцтв у першому півріччі 2004 р., понад 20 комерційних банків видали кредити під заставу складських свідоцтв на зерно на загальну суму понад 500 млн дол. США. За оцінками фахівців, річний обсяг кредитування із застосуванням складських свідоцтв на зерно може становити 1,5 млрд дол. США [5]. Незважаючи на привабливість застосування складських свідоцтв у кредитних відносинах, цей механізм не набув належного поширення у вітчизняній аграрній галузі. При цьому, впродовж останніх років є відсутньою публічна інформація щодо обсягів та динаміки кредитування вітчизняних товаровиробників під заставу зерна.

Активізація процесу кредитування з використанням складських свідоцтв, на наш погляд, стримується такими чинниками: недосконалістю законодавчої бази, складною процедурою оформлення, високою платою за зберігання, відсутністю довіри до існуючих в Україні зернових складів з боку зерновиробників ринку (наприклад, через формальність сертифікації), відсутністю чітких гарантій наявності зерна для банків або покупців зерна, невизначеністю процедури страхування зерна, відсутністю належних умов для початку діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно.

Однією із важливих складових цілісної системи складських свідоцтв є механізм гарантування виконання зобов'язань зернових складів, функціями якого є відшкодування власникам зерна або кредиторам збитків, що можуть виникати при несумлінному виконанні зерновими складами своїх зобов'язань.

Система фінансових гарантій для власника зерна (якщо щось трапиться з певним сертифікованим зерновим складом) діє по-різному в різних країнах. У деяких країнах застосовують так звану американську систему, коли сертифікований склад повинен купувати облігацію гарантійного фонду (Indemnity Fund Bond), вартість якої залежить від розміру складу та обсягу бізнесу / обігу зерна; якщо зерновий склад не виконує своїх зобов'язань, гаран-

тійний фонд відшкодовує збитки власнику зерна у разі зникнення чи пошкодження зерна. В інших країнах, якщо зерновий склад бажає одержати сертифікат і випустити складські свідоцтва, йому необхідно отримати певну банківську гарантію, яка також дозволить відшкодувати збитки власників зерна, якщо склад не виконає своїх зобов'язань. Також у деяких країнах використовують гарантійний фонд і страхові облігації з добре відрегульованим механізмом відшкодування за вимогами [4, с. 19–20].

Запровадження нового учасника аграрних правовідносин – Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно – було визначено Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» від 20 листопада 2012 року, № 5493-VI, яким було внесено зміни до Законів України «Про зерно та ринок зерна в Україні» й «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

За задумом законодавців ця нова установа повинна зробити використання складських документів на зерно привабливим для кредиторів через захист інтересів володільців таких документів у випадку неспроможності зернового складу повернути зерно, передане на зберігання. Найважливішим нововведенням законодавства є те, що участь зернових складів у Гарантійному фонді є обов'язковою. Учасниками (тимчасовими учасниками) Гарантійного фонду можуть бути суб'єкти підприємництва, які є власниками зерносховища і надають або планують надавати фізичним та юридичним особам послуги із зберігання зерна з обов'язковою видачею складських документів на зерно. Надання фізичним та юридичним особам послуг із зберігання зерна з видачею складських документів на зерно особами, що не є учасниками (тимчасовими учасниками) Гарантійного фонду, забороняється.

Основні переваги функціонування складських свідоцтв для різних учасників аграрного ринку в Україні, з урахуванням діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, наведені у табл. 1.

Таблиця 1. Переваги функціонування складських свідоцтв для різних учасників аграрного ринку в Україні

<i>Учасники</i>	<i>Переваги</i>
1	2
Сертифіковані зернові склади	<ul style="list-style-type: none">- здійснення усіх угод через склади;- залучення додаткових клієнтів шляхом надання послуг з високим рівнем ліквідності;- зниження ризику завдяки сертифікації, контролю якості та участі у Гарантійному фонді;- можливість перетворення складів в обслуговуючі кооперативи

Закінчення таблиці 1

1	2
Сільськогосподарські товаровиробники	<ul style="list-style-type: none">- спрощення доступу до кредитних ресурсів;- зменшення плати за користування кредитами;- страхування зерна не є обов'язковою умовою при одержанні кредиту;- стабілізація цін на ринку та зниження сезонного коливання цін;- захист від втрат з вини сертифікованого зернового складу;- гарантування і забезпечення якості та ліквідності зерна, що зберігається (складські документи є правостановлюючими й товари зберігаються на сертифікованих складах із захистом Гарантійного фонду);- доступ до участі в моніторингу і можливість контролювати всі свої операції
Комерційні банки	<ul style="list-style-type: none">- збільшення обсягів кредитування;- участь у моніторингу контрактів завдяки електронному реєстру;- прямий доступ до онлайн перевірки наявності, дійсності та ліквідності застав;- зменшення витрат на оцінку ризиків (на вивчення предмета застави, моніторингу його збереження, перевірки дійсності документів);- спрощення процедур і зниження відсоткових ставок за кредитами;- здійснення рефінансування банків на вигідніших умовах
Товарні біржі	<ul style="list-style-type: none">- підвищення ефективності процесу поставки зерна завдяки спрощенню процедури передачі власності на зерно;- забезпечення стійких гарантій щодо надходження коштів для учасників операцій товарних бірж

Джерело: адаптовано автором на основі матеріалів [3; 4].

Відтак, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно має стати одним із важливих елементів цілісності системи складських свідоцтв, а також інструментом зниження ризиків користувачів системи, призначенням якого є відшкодування власникам зерна чи кредиторам збитків, що можуть виникати при несумлінному виконанні зерновими складами своїх зобов'язань.

У випадку неспроможності зернового складу повернути зерно в кількості та якості, вказаних у складському свідоцтві, Гарантійний фонд у стислі строки відшкодуватиме власникам складських свідоцтв збитки, вводитиме процедуру тимчасового адміністрування такого складу з метою врегулювання ситуації або здійснення санації зернового складу.

Поряд з цим, Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно може стати реальною альтернативою страхуванню та

відкриє сільськогосподарським виробникам доступ до кредитів, забезпеченням яких виступатимуть складські свідоцтва, за якими Гарантійний фонд забезпечить видачу зерна.

Основні складові механізму кредитування вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників під заставу складських свідоцтв показано на рис. 1. Загалом, думки учасників ринку щодо запровадження Гарантійного фонду розділилися: якщо гравці зернового ринку підтримали прийняття закону про гарантування складських документів на зерно, то власники зернових складів виступили з різкою критикою як самої ідеї створення Гарантійного фонду в такому вигляді, як він був прийнятий, так і окремих положень вказаного закону. Зокрема, учасники ринку пропонують змінити сам підхід до участі в Гарантійному фонді з обов'язкового на добровільний, оскільки необхідність внесення внесків до Гарантійного фонду (кошти Гарантійного фонду повинні покривати не менше 10 % і не більше 20 % загальної вартості зерна за складськими документами на зерно, виданими зерновими складами – учасниками (тимчасовими учасниками) Гарантійного фонду за попередній рік) – призведе до подорожчання вартості послуг зберігання і, як наслідок, подорожчання ціни самого зерна. Актуальною проблемою, у зв'язку з цим, є непрорахованість вартості мінімального членського внеску, а залишення цього питання для розгляду загальних зборів [7].

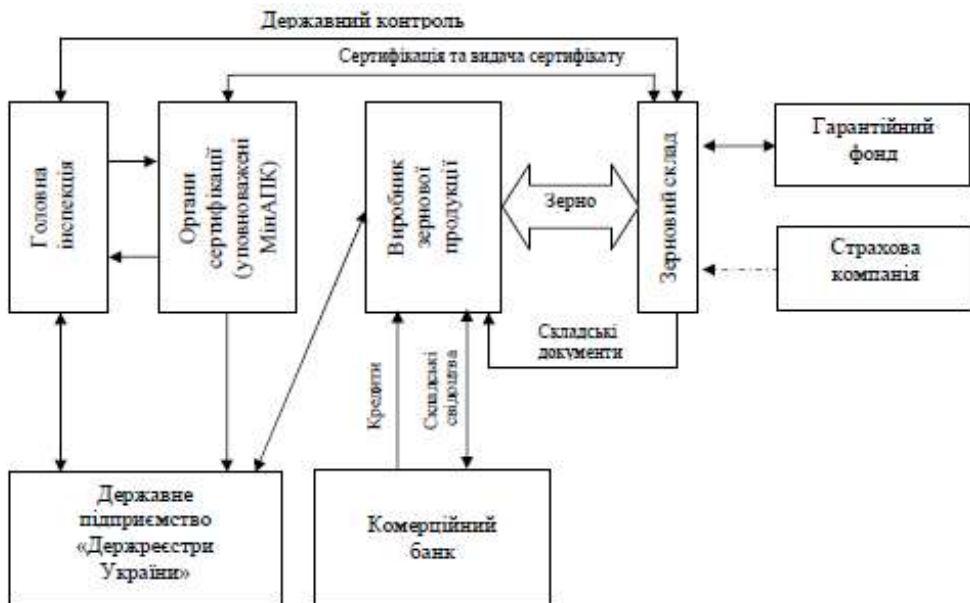

Рис. 1. Механізм кредитування під заставу складських свідоцтв в Україні

Джерело: адаптовано автором на основі матеріалів [4, с. 78].

Також окремі представники агробізнесу вказують на відсутність у тексті закону детально визначених правових норм, які б забезпечували захист прав кредиторів в операціях із зерном, що зберігається на зернових складах; відсутність можливості застосування альтернативних форм гарантування зобов'язань зернових складів (банківські гарантії, страхування відповідальності третіх осіб); нечітке визначення процедури призначення керівних органів Гарантійного фонду, що на практиці може позбавити учасників дієвих важелів і механізмів впливу на його діяльність та негативно позначатиметься на можливості учасників ринку послуг зі зберігання зерна брати участь у формуванні державної політики у відповідній сфері господарювання. Відтак, існує значний ризик того, що впровадження встановлених Законом правил гарантування зобов'язань за складськими документами на зерно на практиці призведе до значного зростання вартості послуг із зберігання зерна та відмови сільськогосподарських товаровиробників від його зберігання на сертифікованих зернових складах [1].

Разом з тим, враховуючи переваги функціонування складських свідоцтв для різних учасників аграрного ринку в Україні, з урахуванням діяльності Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно, необхідно якнайшвидше започаткувати діяльність вищевказаного фонду. Для цього необхідно доопрацювати закон про гарантування складських документів на зерно, прийняти низку підзаконних нормативно-правових актів та актів органів Гарантійного фонду, таких як: Постанови КМУ «Про Положення про Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно»; «Про склад Адміністративної ради Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно»; рішення Адміністративної ради Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно «Про затвердження Положення про порядок ведення Реєстру зернових складів – учасників (тимчасових учасників) Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» та ін.

У разі функціонування Гарантійного фонду, за підрахунками фахівців, на 5-й рік діяльності здатність цього фонду покривати витрати, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно», складатиме 2,76 %, при необхідно мінімальному показнику 2,50 % (у розрахунок взято середньомісячний залишок зерна на СЗС за 2012 р. – 27,61 млрд грн). На 8-й рік функціонування здатність фонду покривати витрати складатиме 5,55 % при максимально необхідному показнику 5,00 %. Сільськогосподарські товаровиробники, що будуть зберігати зерно на сертифікованих зернових складах, які будуть учасниками Гарантійного фонду, зможуть вже у перший рік залучити близько 12,0 млрд грн кредитних ресурсів комерційних банків (У

розрахунок прийнято: зберігання 7,0 млн т зерна за умови 0,8 % ліквідності подвійного складського свідоцтва та коефіцієнта втрат зерна – 0,2 %) [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Механізм кредитування аграрної галузі з використанням складських свідоцтв забезпечить можливість аграрним виробникам залучати матеріально-технічні та фінансові ресурси під заставу зерна та буде сприяти становленню надійної системи комерційного фінансового забезпечення агропромислового комплексу України. Завдяки цьому механізму надаватимуться інвестиційні переваги для здійснення коротко- та середньострокових інвестицій в аграрне виробництво, відбуватиметься інтеграція системи складських документів на зерно із системою інвестування під заставу майбутнього врожаю.

З метою завершення створення цілісної системи складських документів на зерно, в Україні необхідно якнайшвидше започаткувати діяльність Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно. Для цього необхідно доопрацювати закон про гарантування складських документів на зерно у частині уточнення правових норм, які б забезпечували захист прав кредиторів в операціях із зерном; можливе застосування альтернативних форм гарантування зобов'язань зернових складів (банківські гарантії, страхування відповідальності третіх осіб); чітке визначення процедури призначення керівних органів Гарантійного фонду та ін. Також потрібно прийняти низку підзаконних нормативно-правових актів та актів органів Гарантійного фонду, здійснити ряд заходів організаційного та економічного характеру. Функціонування Гарантійного фонду дозволить гарантувати права аграрних підприємств на вироблену ними продукцію, уникнути їх участі у судових спорах із зерновими складами у випадку їх неспроможності повернути передане на зберігання зерно, а також покращить можливості одержання сільськогосподарськими товаровиробниками державної підтримки в рамках режиму державних заставних закупівель зерна.

Перспективним напрямом подальших досліджень є пошук та використання альтернативних методів кредитування вітчизняних сільськогосподарських підприємств.

Література

1. Агробізнес за суттєве доопрацювання закону про гарантування складських документів на зерно [Електронний ресурс] // Українська аграрна конфедерація. – Режим доступу : <http://agroconf.org/content/agrobiznes-za-suttieve-doopracuvannya-zakonu-pro-garantuvannya-skladskih-dokumentiv-na>.

2. Андрієвський В. Є. Економічна доцільність впровадження системи кредитування під заставу майбутнього врожаю в Україні [Електронний ресурс] / В. Є. Андрієвський, С. М. Терещук, Н. В. Сеперович // Бюлетень Інституту

Розвитку Аграрних ринків. – № 67. – Режим доступу :
http://www.amdi.org.ua/docs/Bulletin/Bulletin_67_April_2012.pdf.

3. Андрієвський В. Є. Техніко-економічне обґрунтування введення в дію Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» [Електронний ресурс] / В. Є. Андрієвський. – Режим доступу :
http://www.amdi.org.ua/docs/RT20130717/idf_pres_UA-final.pdf.

4. Використання складських свідоцтв на зерно у кредитних відносинах : методичні рекомендації / П. Т. Саблук, В. М. Гаврилюк, О. О. Блозерцев та ін. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2006. – 168 с.

5. Кредит, що проростає. На селі складаються нові фінансові відносини [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://www.day.kiev.ua/uk/article/ekonomika/kredit-shcho-prorostaie>.

6. Методи мінімізації аграрних ризиків та підвищення ефективності зерновиробництва [Електронний ресурс] // Зерно.org.ua. – Режим доступу :
<http://www.zerno.org.ua/download/file/49-metodi-minimizatsiji-agrarnikh-rizikiv-ta-pidvishchennya-efektivnosti-zernovirobnitstva>.

7. На ринку зерна новий гравець – Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно [Електронний ресурс] / Я. Чекер. – Режим доступу :
<http://www.kopartners.com.ua/pr/yaroslav-cheker-na-rinku-zerna-noviy-gravec-garantiyniy-fond-vikonannya-zobovyzan-za-skladskimi>.

8. Уркевич В. Ю. Гарантійний фонд виконання зобов'язань за складськими документами на зерно як учасник аграрних правовідносин [Електронний ресурс] / В. Ю. Уркевич. – Режим доступу :
http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/4148/1/Urkevich_343_345.pdf.